

HENRI PIRENNE • Ortaçağ Kentleri

HENRI PIRENNE 23 Aralık 1862'de Verviers'de doğdu, 24 Ekim 1935'te Eccle'de öldü.

Belçikalı tarihçi, özellikle Ortaçağ konusunda dünyaca ünlü uzmanların başında geliyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından işgal edilen Belçika'da ders vermeyi reddettiği için 1916-18 yılları arasında hapis yattı. Bu dönemde, tamamen belleğindeki bilgilere dayanarak yazdığı *Avrupa Tarihi*, ölümünden sonra yayımlandı. Ekonomik nedenselliğe tanıdığı ağırlıklı payla, Pirenne siyasal olay tarihçiliğinden sosyoekonomik tarihçiliğe geçişin öncüleri arasında yer aldı. Bu özelliğiyle 20. yüzyılın ünlü Annales Okulu'nun habercisi sayılmıştır. Ülkemizde 1920-40 yılları arasında Köprülü okulu tarihçileri, Fuat Köprülü'nün de teşvikiyle Pirenne'yi okuyabilmek için ikinci yıl sonunda Fransızca sınavlarına girerlerdi. 1923'ten başlayarak ölümüne kadar Uluslararası Tarih Kongresi'nin ilk başkanı olmuştur. Pirenne'in *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Uygur Kocabasoğlu, 2005) başlıklı kitabı da İletişim Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

Dost Kitabevi, 1982 (1 baskı)

İletişim Yayınları, 1990-1994 (3 baskı)

Les villes du moyen âge: essai d'histoire économique et sociale

İletişim Yayınları 94 • Tarih Dizisi 1

ISBN-13: 978-975-470-033-6

© 2000 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-14. Baskı 2000-2016, İstanbul

15. Baskı 2019, İstanbul

KAPAK Ümit Kıvanç

KAPAK FOTOĞRAFI İtalya'nın Toscana bölgesinde
bir Ortaçağ kenti

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ Sait Kızılırmak

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Deve Kaldırım Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HENRI PIRENNE

Ortaçağ Kentleri

Kökenleri ve Ticaretin Canlanması

*Les villes du moyen âge: essai
d'histoire économique et sociale*

ÇEVİREN Şadan Karadeniz

İÇİNDEKİLER

Kurumların Tarihiçisi Henri Pirenne Hakkında.....	7
I. Akdeniz.....	11
II. Dokuzuncu Yüzyıl.....	27
III. Kentin Kökenleri.....	47
IV. Ticaretin Canlanması.....	63
V. Tüccar Sınıfı.....	83
VI. Orta Sınıf.....	99
VII. Belediye Kurumları.....	125
VIII. Kentler ve Avrupa Uygarlığı.....	157
Bibliyografya.....	173
Dizin.....	177

Kurumların Tarihçisi ***Henri Pirenne Hakkında***

Bugüne kadar Türkiye’de meslekten tarihçilerin en çok yararlandıkları yabancı kaynakların başında gelmesine rağmen, ünlü Ortaçağ tarihi uzmanı Henri Pirenne’in hiçbir yapıtı dilimize çevrilmemişti. Şimdi ise onun ünlü kitabı *Ortaçağ Kentleri* Şadan Karadeniz’in titiz çevirisiyle dilimize kazandırıldı. Pirenne’i az zamanda geniş okuyucu kitlesinin seveceğini ve diğer yapıtlarının uzun bir gecikmeden sonra da olsa dilimize kazandırılacağını umarız.

Henri Pirenne, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından 14. yüzyıl ortalarına kadar Batı Avrupa tarihinin ekonomik gelişimini daha çok kurumların evrimini ele alarak inceleyen öncü bir tarihçidir. 1862’de doğdu. Belçikalıdır. Liège’de öğrenim gördü. 1886’da Ghent’de profesör oldu. Başlıca yapıtları arasında yer alan *Ortaçağ Kentleri* 1922’de Amerika’da davetli profesör iken verdiği dersleri kapsar. 1935 Mayıs’ında ölümünden kısa bir süre önce ünlü yapıtı *Muhammed ve Şarlman*’ı tamamlamıştı. Pirenne’in tarih yöntemi ve tarihe bakışı bu iki kitapta kendini belirgin biçimde gösterir. O birinci sınıf bir Ortaçağ filologu, belge uzmanı

(paleograf ve diplomatist) olma gibi nitelikler yanında bir sosyologdur ve tarihe bütüncül açıdan da bakmayı bilmektedir. Binlerce sayfa yazan son tarihçilerdendir. Bu özellikler bize Türkiye’de Fuad Köprülü’yü anımsatır. Gerçekten 1920’lerden 1940’lara kadar Köprülü okuluna mensup tarihçiler H. Pirenne ve Fransız Annales okulu tarihçilerini daha üniversite sıralarında iken okumuşlardır. Hattâ Köprülü’nün Pirenne ve Fransız Annales okulu tarihçilerinin okunması için öğrencilerini ikinci yıl sonunda Fransızca sınavına sokturduğu biliniyor. Dolayısıyla Pirenne ve izleyicisi Avrupa tarihi yazarları, bizim ülkemizde çok önceden bilinmekteydiler ve bizdeki modern tarihçiliğin başlangıcından bugüne oluşumunda payı olan bu tarihçileri bilmekte bu yönden de büyük yarar vardır.

Pirenne’in dönemi, betimleyici büyük yapıtlar veren tarihçilerden çok, yorumcu tarihçilerin devridir. Hukuk tarihçisi ve sosyolog Max Weber’le başlayan dizi Spengler, sonra Toynbee, Sovyetler’de Pokrovsky gibi o dönemin önde gelenleriyle sürer. Orientalistler arasında Barthold ve Samayloviç Pirenne’e benzer bir yöntemle çalışırlardı. Fransa’da klasik doğubilimci Massignon okulu egemendi. Bu okul filoloji ve dinbilimle daha çok ilgiliydi. Nihayet Lucien Febre’in Annales okulu bu dönemde ürünlerini verir. Kuşkusuz Alman işgalcilerin genç yaşta öldürdüğü Marc Bloch’un Avrupa tarih yorumuna yeni görüşler getiren eserlerini, özellikle feodal Avrupa’nın yeni tarihi olan *Feodal Toplum*’u burada belirtmek gerekir. Pirenne’in çağında ulusalcı tarihçiler de vardır. Macarların Gyula Szegü’sü gibi... Nihayet Pirenne’in çağında tarihi tahrif eden ulusalcılar da yaygındır. Bu nedenle Pirenne, o günden bugüne görüşü ve asıl önemlisi getirdiği malzeme ile değerini korumaktadır. Pirenne Belçikalı idi. Birinci büyük harbde Belçika için direnişe katılmış, yapıtlarında Belçika’nın tarihini dile getirmiş-

tir. Onca Avrupa kapitalizminin ve demokrasisinin temeli bu ülkenin şehirlerinde ve Ortaçağ'da atılmıştır. Pirenne, iki savaş arası Avrupa sosyolojisi hukuk tarihçiliği ve iktisat tarihçiliği ile kendi tutucu yurtseverliğini birleştirmiştir. Bu yanıyla o bir Avrupalıdır ve Avrupa uygarlığının üstünlüğünü bu yeni disiplinlerin getirdiği soğukkanlı bir dil ve üslûpla yapmaktadır. Pirenne, ilk anda parlak sosyolog ve filolog tarafıyla kendini ortaya koymaktadır.

Pirenne, devrinin tarihçilerinin tersine, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının antik uygarlığın bitişi demek olmadığını ispata çalışmıştır. Ona göre Frank-Cermenlerin istilâsıyla Roma şehirleri ve kültürü az değişiklikle sürmekteydi. Değişiklikteki başlıca etken, Akdeniz'deki İslâm istilâsı ve Akdeniz'in İslâmlar'ın eline geçmesidir. Bu olay Cermen Avrupa'sını yeni bir hayat tarzına ve yaratıcılığa sürüklemiştir. İşte *Ortaçağ Kentleri* bu evrimi ve bunun sonuçlarını ortaya koymaktadır. Bütün Ortaçağ boyunca şehirlerin gerçek gelişimini rahiplere ve zenaatçılara rağmen tüccarlar sağlamıştır. Pirenne, tüccarı bu iki zümreye karşı tutar. *Şehir, sermaye* ve *hürriyet* Pirenne'e göre ayrılmaz üç kavramdır ve Ortaçağ şehrinin gerçek özelliği de bunlardır. Pirenne, Avrupa'nın gelişmesinde nüfus patlamasına önem veren tarihçilerdendir. Onun kuru ekonomizmi, içerdği yanlışlar ve doğrularla bir çağın tarihçi kuşağını etkilemiştir. Friedrich Heer gibileri onun, şehir demokrasisinin gelişmesini Avrupa gelişmesi olarak yorumlayan bu eserini izlemişlerdir. Avrupa tarihçileri için şehir ve hele Ortaçağ şehri demek üstünden 60 yıl geçmesine rağmen Pirenne'in bu kitapta çizdiği Ortaçağ şehridir. Tuhaftır ama Türk tarihçileri de başka tarif bilmediklerinden feodalitenin çözülme dönemindeki bu şehrin kurumlarını bizdeki şehirlerde aramaktadırlar. Bugünün tarihçileri Pirenne'in yöntemini ne derecede aşabildiler ve yeni bir senteze ulaşabildiler mi? Günümüz

müzün gözde tarihçileri Fransızca konuşulan bölgede onun yolundan gidiyorlar. Onların tarihin gelişimini açıklamak için kullandıkları öğeler, Pirenne'in kullandığı ana öğeler. Yalnız politik görüşleri farklı. Kimi Pirenne gibi muhafazakâr, kimisi daha açık... Ama Pirenne ve ardıllarıyla tarihçiliğin zor bir yöntem ve bilgi birikimi işi olduğu anlaşıldı. Her şeye rağmen Türkiye'de çağdaş tarihçiliğin bu olumlu yanı, Batı'da kendisine seçtiği modelin H. Pirenne (ve bir yandan Fransız *Annales* okulu) olması... *Ortaçağ Kentleri* Pirenne'in ve bu tarz tarihçiliğin parlak bir örneğidir.

İLBER ORTAYLI

I. Akdeniz

Roma İmparatorluğu'nun üçüncü yüzyılın sonunda belirgin bir özelliği vardı: temelde bir Akdeniz kavimler topluluğu olması. Gerçekten de, imparatorluğun bütün toprakları bu büyük içdenizin çevresindeki bölgeye yayılmıştı: Ren, Tuna, Fırat ve Sahra'ya dek uzanan sınırları yalnızca imparatorluğu dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koruyan dış savunma hattının ileri karakolları sayılabilir.

Akdeniz, kuşkusuz, bu imparatorluğun siyasal ve ekonomik birliğinin güvencesiydi. İmparatorluğun varlığı temelde bu deniz üstündeki egemenliğine bağlıydı. Bu büyük ticaret yolu olmasaydı, *orbis romanus*'un,* ne hükümet, ne savunma, ne de yönetim olanağı olurdu.

İmparatorluğun son dönemlerinde bile bu denizci niteliğinin sürdürülmekle kalmayıp, daha da belirginleşmesi ilginçtir. Karadaki eski başkent Roma bırakıldığında onun yerini alan kent yalnızca başkent değil, aynı zamanda önde gelen bir liman olan Konstantinopolis'ti.

(*) *Orbis Romanus* (Lat.), Roma ülkesi, Roma evreni, Roma yörüngesi anlamına gelir – ç.n.

İmparatorluğun kültürel gelişimi kuşkusuz doruk noktasını aşmış bulunuyordu. Nüfus azalmış, girişimci ruh gücünü yitirmiş, barbar kavimler sınırları tehdit etmeye başlamışlar, bir ölüm-kalım savaşı veren devletin artan giderleri, sonuçta insanları gittikçe devletin kölesi kılan bir malî sistemi ardı sıra getirmişti. Bununla birlikte, bu genel çöküntü Akdeniz bölgesinin deniz ticaretini önemli ölçüde etkilemiş görünmüyor. Bu bölgede deniz ticareti kıtadaki eyaletlerin özelliği olan ve gittikçe artan kayıtsızlıkla tam bir karışıklık oluşturacak biçimde etkinliğini ve başarısını sürdürüyordu. Ticaret, hâlâ Doğu ile Batı'yı sıkı bir bağ içinde tutuyordu. Aynı denizin sularından yararlanan bu değişik ülkeler arasındaki yakın ticaret ilişkilerini hiçbir şey kesintiye uğratmamıştı. Gerek mamul, gerekse doğal ürünlerin alışverişi büyük ölçüde sürdürülüyordu. Konstantinopolis'in, Urfa'nın, Antakya ve İskenderiye'nin dokumaları; Suriye'nin şarapları, yağları ve baharatı; Mısır'ın parşömeni; Mısır, Afrika ve İspanya'nın buğdayı; Galya ve İtalya'nın şarapları... Hatta para sisteminde külçe (*solidus*) altın esasına dayanan bir reform bile yapılmıştı; bu sistem uluslararası değişim ve fiyat belirleme aracı olarak benimsenen kusursuz bir paradan yararlanma olanağı sağlıyor, böylece ticarî işlemleri önemli ölçüde kolaylaştırıyordu.

İmparatorluğun iki büyük bölgesi olan Doğu ve Batı'dan ilki, ikincisini, üstün uygarlığı ve çok daha yüksek ekonomik gelişme düzeyi ile alabildiğine aşmıştı. Dördüncü yüzyılın başında, Doğu'dakiler dışında gerçek anlamda büyük kentler yoktu. İhracatın merkezi Suriye ve Küçük Asya olup, buralarda özellikle bütün Roma dünyasının pazar olduğu ve Suriye gemileriyle taşınan dokuma üretimi yoğunlaşmıştı.

Suriyelilerin ticarî üstünlüğü, Aşağı İmparatorluğun tarihinin en ilginç olgularından biridir. Bu olgu, kuşkusuz, top-

lumun, sonunda Bizantinizme varan hızlı doğululaşmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Deniz aracılığıyla gerçekleşen bu doğululaşma, yaşlanan imparatorluk gücünü yitirip Kuzey'de barbarların baskısına dayanamayarak Akdeniz'in kıyılarına çekildikçe, bu denizin öneminin arttığının açık kanıtıdır.

Germen kabilelerinin, istilalar döneminin ta başından beri Akdeniz kıyılarına ulaşmak ve orada yerleşmek için yılmadan savaşmaları özellikle belirtilmeye değer. Dördüncü yüzyıl boyunca giriştikleri saldırılar karşısında imparatorluğun cepheleri ilk kez çözüldüğünde, güneye doğru bir sel gibi aktılar. Kvatlar ve Markomanlar İtalya'ya saldırdılar; Gotlar Karadeniz Boğazı'na doğru yürüdüler; Franklar, Süevler ve Vandallar Ren'i geçerek hiç duraksamadan Akitanya ve İspanya'ya çullandılar. Niyetleri, göz koydukları eyaletleri sadece kolonileştirmek değildi. İklimin yumuşaklığı ile toprağın verimliliğinin, uygarlığın incelik ve zenginliğiyle birleştiği bu mutlu diyarlarda yerleşmeyi düşünüyorlardı.

Bu ilk atılımın yol açtığı yıkımdan başka hiçbir kalıcı sonucu olmadı. Roma, hâlâ saldırganları Ren'in ve Tuna'nın gerisine püskürtecek kadar güçlüydü. Birbuçuk yüzyıl kadar onları önlemeyi başardı, ama ordularını ve malî kaynaklarını tüketme pahasına...

Güçler dengesi gittikçe eşitsizleşiyordu. Barbarların artan nüfusu, yeni toprakların elde edilmesini zorunlu kıldıkça akınları gittikçe amansızlaşıyordu. Buna karşılık, imparatorluğun azalan nüfusu başarılı bir direnişi gün geçtikçe güçleştiriyordu. İmparatorluğun olağanüstü bir yetenek ve kararlılıkla felâketi önlemeye çalışmasına karşın, sonuç kaçınılmazdı.

Beşinci yüzyılın başında her şey olup bitmişti. Bütün Batı istilâ edilmişti. Roma eyaletleri Germen krallıklarına dönüşmüştü. Vandallar Afrika'ya, Vizigotlar Akitanya ve İspan-

ya'ya, Burgondlar Ron vadisine, Ostrogotlar İtalya'ya yerleştiler.

Bu isimler önemlidir. Çünkü yalnızca Akdeniz ülkelerini içerirler. Bu da, sonunda diledikleri yerde yerleşme özgürlüğüne kavuşan fatihlerin amacının, Romalıların sevgi ve gururla *mare nostrum** diye adlandırdıkları denize ulaşmak olduğunu göstermeye yeterlidir. Hepsi de adımlarını uyum içinde, sabırsızlıkla bu denizin kıyılarına yerleşmeye ve güzelliklerini tatmaya yönelttiler.

Frankların ilk atılımında Akdeniz'e ulaşamayışlarının nedeni, geç kalmaları ve kıyıların çoktan işgal edilmiş olmasıydı. Ama, onlar da bu kıyılara ayak basmakta direttiler. Clovis'in başlıca tutkularından biri, Provence'ı ele geçirmekti; ancak, Teodorik'in işe karışması, onu krallığının sınırlarını Cote d'Azur'e kadar genişletmekten alıkoymuştu. Bununla birlikte, bu ilk başarısızlık Clovis'in ardıklarını yüreksizlendirmedir. Bir çeyrek yüzyıl sonra, 536'da, Franklar, Iustinianus'un Ostrogotlar'a karşı giriştiği saldırıdan yararlanarak göz diktikleri toprakları başı darda kalan rakiplerinden kopardılar. O tarihten başlayarak, Merovenj hanedanının bir Akdeniz devleti olma yolunda nasıl ısrarlı bir eğilim gösterdiğini görmek ilginçtir.

Örneğin, Childebert ve Clotaire, 542 yılında Pireneler'in ötesinde bir sefere giriştiler, ama bu talihsiz bir sefer oldu. Frank krallarının iştahını en çok kabartan İtalya'ydı. Alpler'in güneyine ayak basabilmek umuduyla önce Bizanslılar, sonra da Lombardlarla anlaştilar. Sürekli olarak geri püskürtüldüler, ama akınlarını yenilediler. 539 yılında, Theudebert, Alpler'i aşmışsa da, işgal ettiği toprakları Narses 553'te geri aldı. 584 - 585 ve 588 - 590 yılları arasında bu toprakları yeniden ele geçirmek için sayısız girişimlerde bulunuldu.

(*) *Mare nostrum*, Latince, "bizim denizimiz" anlamına gelir - ç.n.

Germen kabilelerinin Akdeniz kıyılarında görünmeleri, Avrupa tarihinde kesinlikle yeni bir çağın başlangıcını belirleyen bir olgu değildir. Yol açtığı sonuçlar büyük olmakla birlikte, ne her şey sil baştan edildi, ne de süregelen gelenekler kesintiye uğradı. İstilâcılarının amacı, Roma İmparatorluğu'nu yıkmak değil, onu işgal etmek ve keyfini çıkarmaktı. Genellikle, korudukları, yok ettiklerinden ya da getirdikleri yeniliklerden çok daha fazlaydı. Gerçi, imparatorluğun topraklarında kurdukları krallıklar, imparatorluğa bir Batı Avrupa *devlet*'i olarak son vermiştir. Siyasal açıdan artık tamamıyla doğuda kalmış olan *orbis romanus*, sınırlarının Hıristiyanlığın sınırlarıyla çakışmasını sağlayan ruhanî niteliğini yitirmiştir. Bununla birlikte, imparatorluk, yitirdiği eyaletlere yabancı olmaktan çok uzaktı. Oralarda imparatorluğun uygarlığı, egemenliğinden daha uzun ömürlü oldu. Kilisesiyle, diliyle, kurumlarının ve hukukunun üstünlüğüyle fatihlere egemen oldu. Felâketlerin, asayişsizliğin, sefaletin ve istilâlara eşlik eden anarşinin ortasında doğal olarak belirli bir çöküntü başlamıştı, ama bu çöküntü içinde bile belirgin bir Romalı çehresi korunmuştu. Germen kabileleri onsuz olmak istemiyorlardı ve zaten olamazlardı da. Onu barbarlaştırdılar, ama bilinçli olarak Germenleştirmediler.

Bu savın en iyi kanıtı, imparatorluğun son günlerinde -beşinci yüzyıldan sekizinci yüzyıla değin-yukarıda belirtilen denizci niteliğinin sürdürülmesidir. Akdeniz'in önemi istilâlar döneminden sonra da azalmadı. Deniz, Germen kabileleri için, kendisine ulaşılmadan önce neyse gene oydu. Yani, Avrupa'nın tam göbeği olan *mare nostrum*. Denizin siyasal düzende önemi öylesine büyük olmuştu ki son Batı Roma İmparatorunun tahttan indirilmesi (476) bile, tarihsel evrimi, zaman içinde izleyegeldiği yönden çevirmeye yeterli olmadı. Tersine, tarihsel evrim, aynı sahnede, aynı etkiler

altında gelişimini sürdürdü. Cebelitarık'tan Ege Denizi'ne, Mısır ve Afrika kıyılarından Galya, İtalya ve İspanya kıyılarına dek imparatorluğun yarattığı uygarlık dünyasının sonunun geldiğini gösteren hiçbir belirti yoktu henüz. Barbarların istilâlarına karşın, yeni dünya, eskisinin çehresini bütün temel nitelikleriyle koruyordu. Romulus Augustus'tan Şarلمان'a kadar olayların akışını izlerken, Akdeniz'i sürekli olarak göz önünde bulundurmamak gerekir.

Siyasal tarihin bütün büyük olayları bu denizin kıyılarındadır gelişmiştir. 493'ten 526'ya değin, İtalya, Teodorik'in yönetiminde, bütün Germen krallıkları üstünde egemenliğini korumuş, bu egemenlik aracılığıyla Roma geleneğinin gücü sürdürülmüş ve pekiştirilmiştir. Teodorik'ten sonra bu güç daha da açık seçik bir biçimde kendini göstermiştir. Iustinianus, imparatorluğun birliğini yeniden kurmakta kıl payıyla başarısızlığa uğramıştır (527-565). Afrika, İspanya ve İtalya yeniden fethedilmiş, Akdeniz yeniden bir Roma gölü haline gelmişti. Gerçi Bizans, harcadığı olağanüstü çabadan yorgun düştüğünden şaşırtıcı başarısını ne tamamlayabilmiş, ne de koruyabilmiştir. Lombardlar Kuzey İtalya'yı koparıp almışlar (568); Vizigotlar kendilerini Bizans'ın boyunduruğundan kurtarmışlardır. Ama Bizans, tutkularından vazgeçmemiştir. Afrika, Sicilya ve Güney İtalya'yı daha uzun süre elinde tutmuştur. Batı üstündeki egemenliğini de deniz sayesinde gevşetmemiştir. Bizans donanması Akdeniz'de öyle sağlam bir egemenlik kurmuştu ki, Avrupa'nın yazgısı o sırada her zamankinden daha çok Akdeniz'in dalgalarına bağlanmıştı.

Siyasal durum için geçerli olan, aynı ölçüde kültürel durum için de geçerliydi. Boetius (480-525) ve Cassiodorus'un (477-c. 562), tıpkı St. Benedict (480-534) ve Büyük Gregori (590-604) gibi, İtalyan, Sevil'li İzidor'un (570-636) ise İspanyol olduğunu anımsatmaya pek gerek yok gibi görünüyor. İtalya, bir yandan Alpler'in kuzeyinde manastır yaşamının

yayılmasını teşvik ederken, bir yandan da son okulların varlığını koruyordu. Eski kültürden artakalan öğelerin Kilise'nin bağrında yeniden ortaya konan öğelerle yan yana serpilip gelişmesi gene İtalya'da oldu. Kilise'nin tüm gücü ve erki Akdeniz bölgesinde yoğunlaşmıştı. Büyük girişimleri başlatabilecek bir ruh ve örgütlenmenin kanıtını Kilise yalnız İtalya'da ortaya koymuştur. Bunun ilgi çekici bir örneği, Hıristiyanlığın Anglo-Saksonlar'a, komşu Galya kıyılarından değil, İtalya'nın uzak kıyılarından gelmiş olmasıdır (596). Bu nedenle, St. Augustin'in misyonu, Akdeniz bölgesinin tarihsel etkisine bir ölçüde ışık tutmaktadır. İrlanda'nın Hıristiyanlaştırılmasının Marsilya'dan gönderilen misyonerler sayesinde gerçekleştiğini ve Belçikalı havariler olan St. Amand (689-693) ve St. Remade (c. 668)'in Akitanya kökenli olduklarını hatırlarsak bu durum daha da önem kazanır.

Avrupa'nın ekonomik gelişiminin kısaca gözden geçirilmesi, burada öne sürülen teorinin doğrulanmasını tamamlayacaktır. Bu gelişim, kuşkusuz, Roma İmparatorluğu ekonomisinin açık seçik ve doğrudan doğruya bir uzantısıdır. Avrupa'nın ekonomik gelişiminde Roma İmparatorluğu'nun bütün belli başlı özellikleri, en çok da Akdeniz'in kendine özgü niteliği, yanılgiya yer vermeyecek bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz, bütün diğer bölgelerde olduğu gibi, bu bölgede de, toplumsal etkinlikte genel bir azalma görülmektedir. İmparatorluğun son günlerinde istilâ felâketinin doğal olarak daha da belirginleştirdiği bir çöküntü açıkça kendini göstermişti. Ancak Germen kabilelerinin gelişiminin sonucu olarak, kentsel yaşamın ve ticarî faaliyetin yerini salt tarımsal bir ekonominin ve ticarete genel bir durgunluğun aldığı sanmak kesinlikle yanlış olur.¹

1 A. Dopsch, *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der Europäischen Kulturentwicklung*, Viyana 1920, Cilt II. s. 527'de, Germen istilâlarının Roma uygarlığını son verdiği görüşüne kesinlikle karşı çıkmaktadır.